MAGYAR RÉGÉSZET
ONLINE MAGAZIN • 2022 Ősz www.magyarregeszet.hu

REKONSTRUKCIÓK ÉS BEMUTATÁSUK AZ AQUINCUM NAGYSZOMBAT UTCAI AMFITEÁTRUMNÁL

Timár Lőrinc[1]
Magyar Régészet 11. évf. (2022) 3. szám, pp. 10–15. https://doi.org/10.36245/mr.2022.3.2

2021-ben Budapest III. kerület (Óbuda-Békásmegyer) Önkormányzata turisztikai célú információs táblákat állíttatott „Az óbuda-aquincumi római limesszakasz örökségének komplex turisztikai célú hasznosítása" elnevezésű VEKOP-4.1.2-17-2018-00001 pályázathoz kapcsolódóan. Három installáció került kihelyezésre: kettő az óbudai Nagyszombat utcai, ún. katonavárosi amfiteátrumnál a Nagyszombat utca–Pacsirtamező utca–Zápor utca által közrefogott területen, egy másik pedig a legiotábor keleti kapuja előtt, a Kórház utca melletti romterületen. Mindkét helyszínen a helyreállított maradványokhoz kapcsolódó rekonstrukciós rajzokat mutatunk be, melyeket jelen sorok írója tervezett. Ebben a cikkben az amfiteátrumoknál található táblákhoz tartozó háttérinformációkat szeretnénk megosztani, bemutatva a megvalósult helyreállítások, az elméleti rekonstrukciók és az installációkon található megjelenítés kérdéseit is.[2]

Kulcsszavak: Aquincum, amfiteátrum, Nagyszombat utca, rekonstrukciós rajz

A FELTÁRT MARADVÁNYOK ÉS A ROMREKONSTRUKCIÓ

Az ún. katonavárosi amfiteátrumot (*1. kép*) 1935 és 1940 között tárták fel (Szilágyi 1956, 9) és rögtön a feltárás után megkezdődött a romok konzerválása és az épület részleges rekonstrukciója (Gerő 1941, 316). Az épület döntően *opus caementicium* falazatú volt (két külső vékony kőfalazat közé öntött-döngölt habarcs), szerkezeti felépítése viszonylag egyszerű (*2. kép*): az arénát körülvevő falgyűrű (A) és a külső falgyűrű (B)

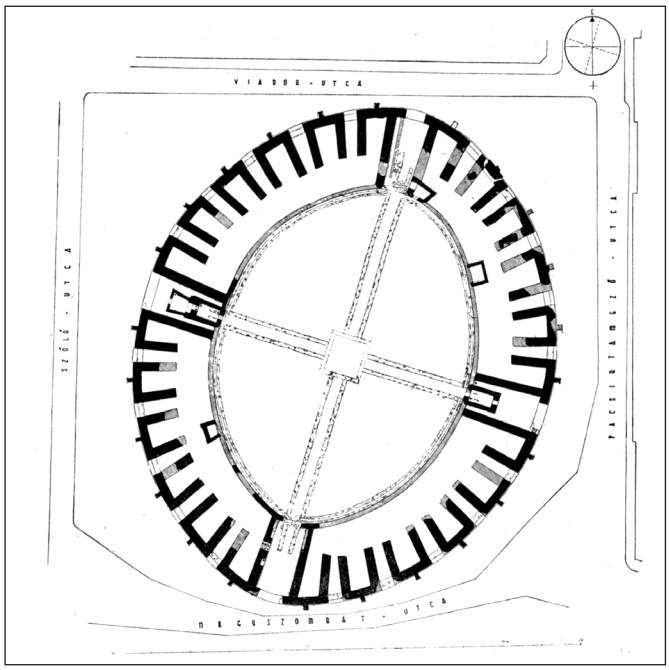

1. kép. A Nagyszombat utcai (katonavárosi) amfiteátrum alaprajza (Gerő 1941, 317, 2. ábra után)

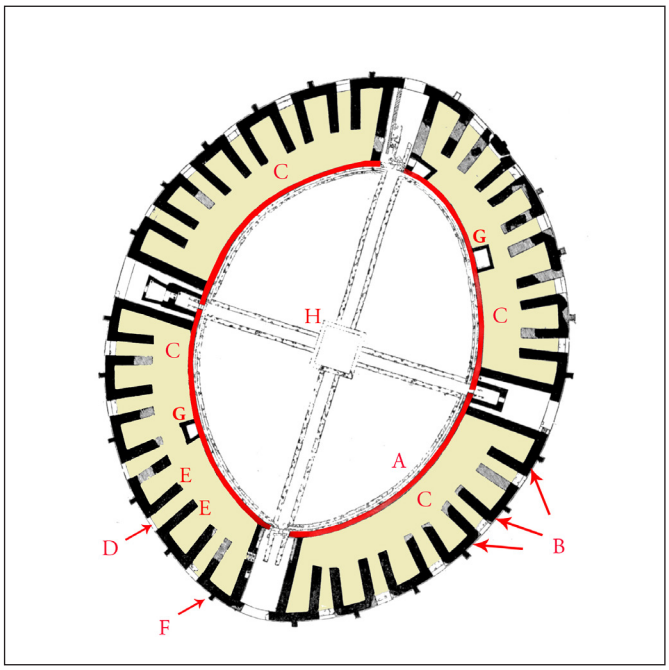

2. kép. Az amfiteátrum főbb részei (feloldás a szövegben; Timár L., az 1. kép alapján)

[1] ELKH-ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport, okl. régész, okl. építészmérnök; e-mail: timar.lor@gmail.com.

[2] Jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé az amfiteátrum maradványainak és építészeti párhuzamainak részletes elemzését, így csak a téma szempontjából szükségesnek ítélt részleteket emeljük ki.

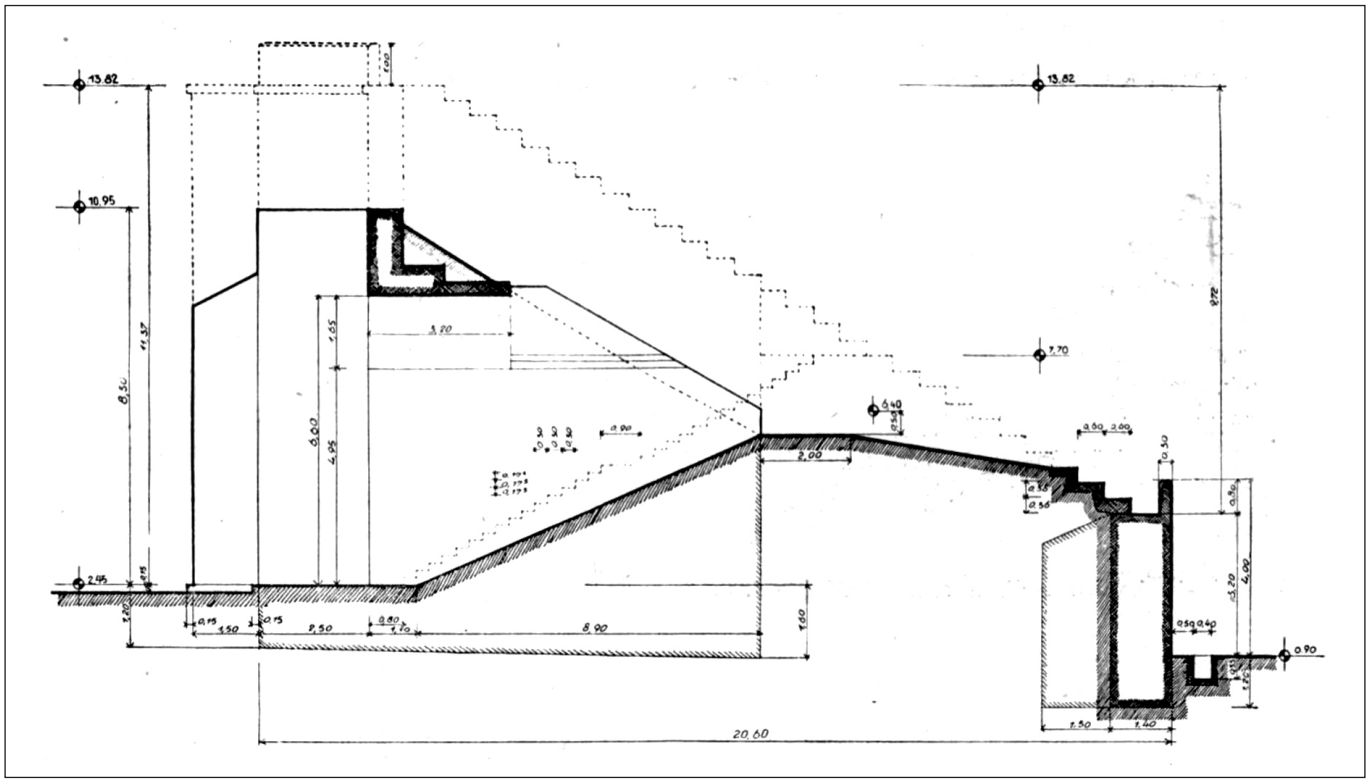

3. kép. Az amfiteátrum rekonstrukciós metszete Gerő László szerint (Gerő 1941, 319, 7. ábra).

közötti tér fel volt töltve földdel, ezen volt a nézőtér (C). A külső falgyűrű nem volt folytonos, hanem szabályos közönként nyílások voltak rajta (D). A nyílások két oldalán sugárirányú falak indultak befelé (E). Az ásatók értelmezése szerint a nézőtérre kívülről az ezekből a külső falon lévő nyílásokból induló lépcsőkön lehetett fölmenni, és a nézőtér legfölső sorai a sugárirányú oldalfalakra voltak építve (Gerő 1941, 321). A külső falgyűrű szakaszainak közepén kiugró falszakaszokat azonosítottak (F). Az amfiteátrum arénájához kisebb helyiségek (G) és egy tekintélyes méretű csatornarendszer (H) is tartoztak.

A rekonstrukciós terveket Gerő László készítette, és a helyreállításról egy rövid cikket is közreadott. Az ásatás részletes monográfiája (amire Gerő L. egy lábjegyzetben utalt) végül soha nem jelent meg, és az ásatási dokumentáció is elveszett, így a jelenleg látható konzervált romokon kívül minimális információ áll csak rendelkezésünkre. Annyi bizonyos, hogy a romrekonstrukció során törekedtek arra, hogy az akkor rendelkezésre álló költségkeretet ne lépjék túl, és azt is tudjuk, hogy a legjobban elpusztult sarkot építették újjá (Gerő 1941, 319). A rekonstruált épületrész csak három üléssort foglal magába, és mind a kívülről induló felvezető lépcső, mind a nézőtér (*maenianum*) alatti feltöltés alacsonyabban van, mint ahogy az a Gerő László által feltételezett eredeti keresztmetszetből adódna (*3. kép;* Gerő 1941, 319–321). Az aréna felé nyíló zárkák (*carcer*) nyílásának boltozata az ásatási fotók tanúsága szerint a boltvállig megmaradt (Gerő 1941, 318; Nagy 1943, 370, 15. kép), így azoknak a rekonstruált belmagassága hitelesnek tekinthető, de a bejárati lépcsők fölötti boltozatok magasságát már nem lehetett elsődleges bizonyítékok alapján meghatározni.

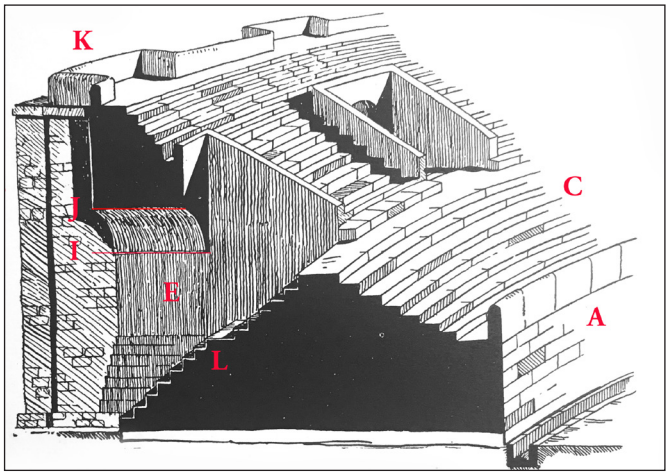

4. kép. Schauschek János rekonstrukciós metszete a fontosabb szerkezeti elemek megjelölésével (feloldás a szövegben; Szilágyi 1956, 21, 12. ábra nyomán).

5. kép. „A legépebben megmaradt negyed”, több felvételből összeállított panorámafotó (Gerő 1941, 318, 3. kép). A kép előterében a jobb oldalon jól látszik a kiugró falpillér, minden valószínűség szerint már konzervált állapotban. A fotó egyik érdekessége, hogy a falpillér mögött a faltetőn az amfiteátrum építési feliratának tartott domborművet láthatjuk, ami 1927-ben került elő a Viador u. 8. alatti ház építésekor (jelenleg az Aquincumi Múzeum kőtárában található, 63.10.28 ltsz., másolata a Flórián téri aluljáróban van kiállítva)

A további rekonstrukciós rajzok (Szilágyi János–Schauschek János: Szilágyi 1956, 21 12. ábra; Hajnóczi Gyula: Hajnóczi 1971, 189, 3. kép; Hajnóczy et al. 1995, 67) gyakorlatilag mind Gerő L. feltételezésein alapulnak (*4. kép*). Az aréna körüli belső gyűrűfal magassága (A) nagyjából adott volt, a külső fal (B) magasságát pedig az aréna felől indított nézőtéri üléssor (C) szöge határozta meg. Az üléssor meredekségének a függvénye a kívülről induló lépcső szöge is, és a lépcső meredeksége szabja meg a kívülről induló lépcső fölötti boltozat vállvonalának[3] (I) magasságát is (feltételezve, hogy a boltozat vízszintes volt, amiben Gerő L. sem volt biztos: Gerő 1941, 322). A sugárirányú falakra (E) épített boltozat záradékvonala (J) nem lehetett magasabban, mint a fölötte lévő üléssor alsó síkja, így az amfiteátrum külső falának magassága végső soron annak függvénye, hogy a nézőtér milyen meredek volt. A rekonstrukciós rajzokon fölül egy térdfallal (K) záródik a nézőtér, és a rajzok készítői feltételezték, hogy a bejárati lépcsők fölött is vannak üléssorok. Ebből kifolyólag a lépcsők boltozott nyílásainak magassága eléggé kötött. A metszet felszerkesztésekor problémát okoz, hogy a meredek nézőtérre hasonló meredekségű bejárati lépcsőn lehet csak bejutni és így hamar „elfogyna” a belmagasság a bejárati nyílás boltozata alatt: ezt a rekonstrukciós metszetek készítői úgy oldották meg, hogy a bejárati lépcsőbe hosszabb-rövidebb pihenőket (L) iktattak be. Jól látható, hogy a 1940-es években megépített romrekonstrukció mennyire sarokpontjává vált az épületmaradványok későbbi értelmezésének.

Ahogy a fentiekben utaltunk már rá, a külső fal szakaszainak közepén egy-egy kiugró rövid falszakasz figyelhető meg (*2. kép F*). Ezeket a romok rekonstruálásakor támpillérként falazták föl. A publikált ásatási fotók alapján (*5. kép*) feltételezhetjük, hogy a közülük egyik sem maradt meg számottevő magasságig; így nem elképzelhetetlen, hogy féloszlopok álltak rajtuk, de ásatási dokumentáció hiányában ezt nem lehet megítélni. Ugyanez vonatkozik arra a kérdésre is, hogy a jelenlegi alaprajzot mennyiben tekinthetjük teljesnek, és nem volt-e még egy pillérsor a ma ismert külső főfalon kívül. A katonavárosi amfiteátrum ásatásakor előkerültek ugyan építészeti tagozatok (Szilágyi 1956, 13; Nagy 1943, 374), de azok nem nyújtottak támpontot a homlokzat kialakítására vonatkozóan. Gerő L. tanulmányában részletesen leírja feltételezéseit, amelyek alapján a homlokzati nyílásokat rekonstruálta (Gerő 1941, 321–322), de az általa leírt megfontolások nincsenek különösebben alátámasztva.

AZ ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓ

Gerő László megépült romrekonstrukciója tulajdonképpen a legkisebb feltételezhető épülettömeget mutatja be. Jelen sorok írója szerint egyáltalán nem zárható ki, hogy a katonavárosi amfiteátrum egy sokkal nagyobb léptékű épület volt, meredekebb nézőtérrel, magasabb homlokzati nyílásokkal és emelkedő dongaboltozattal a lépcsők fölött.[4] A tervezett rekonstrukciós táblákon azonban csak olyan módon lehetett ábrázolni az épü-

[3] Vállvonal: a boltozat és az azt alátámasztó falazat találkozásának vonala; záradékvonal: a boltozat felületének legmagasabban lévő pontjait összekötő vonal.

[4] Ez természetesen hosszabb indoklást igényelne a maradványok és építészeti párhuzamok alaposabb elemzésével, valamint az új elméleti rekonstrukció tudományos vitára bocsájtásával.

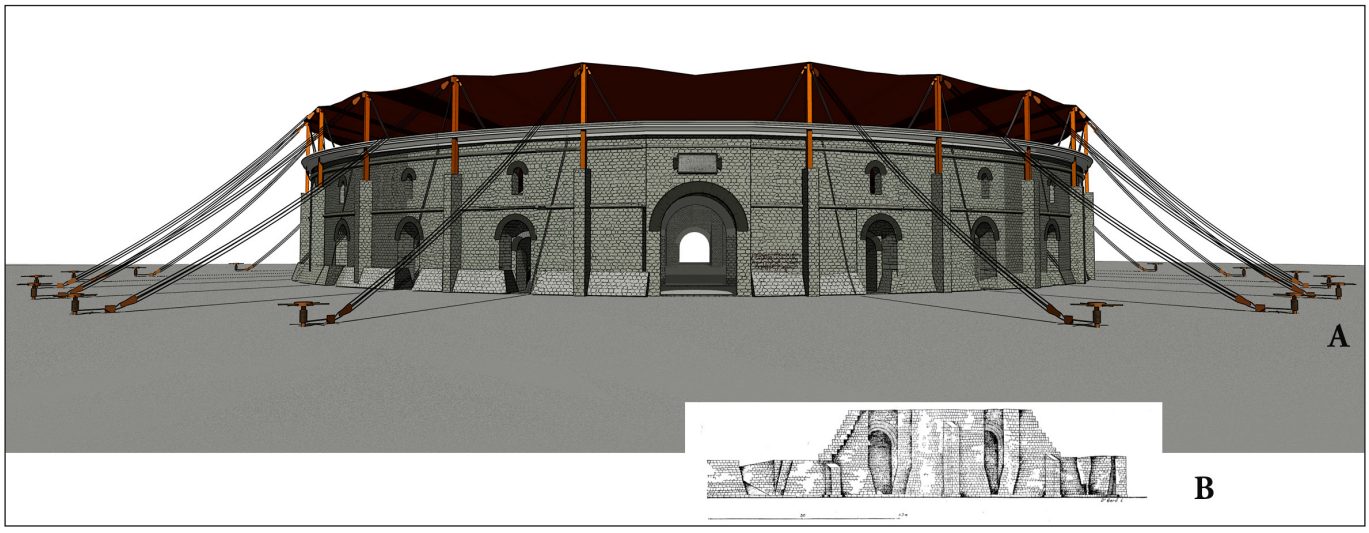

6. kép. A táblákon bemutatott rekonstrukció (A: Timár L.) és jelenleg is látható romrekonstrukció egy részletének nézete (B: Gerő L. rajza: Gerő 1941, 322, 10. kép)

letet, hogy az a meglévő, konzervált romok látványával összhangban legyen (*6. kép*), így azokon egy köztes változatot jelenítettünk meg. Semmiképpen sem lett volna szerencsés a látogatók összezavarása egy teljesen új szempontok alapján készített és a látható romoktól gyökeresen eltérő rekonstrukcióval még akkor sem, ha nem értünk mindenben egyet a korábbi elképzelésekkel, amelyek alapján a romokat visszaépítették.

Rekonstrukciós rajzainkon a korábbi elképzelésekhez képest magasabbra és hangsúlyosan kétszintesre terveztük az amfiteátrum homlokzatát. Itt meg kell jegyeznünk, hogy nem volt egységes recept a homlokzati kialakításra (erre jó példa az El Jem-i és a veronai amfiteátrum homlokzatainak összehasonlítása: Wilson Jones 2000, 15–16, Fig. 0.23). Jelenlegi ismereteink alapján nem valószínű, hogy az egyszerűbb szerkezetű és díszítésű Nagyszombat utcai amfiteátrumnál a római oszloprendekből levezethető homlokzati arányrendszerek bármelyikét alkalmazták volna, hiszen azok csak olyan épületeknél van értelme, amelyeknek a homlokzatán voltak is (fél)oszlopok.

A romrekonstrukció során csak a lépcső fölötti boltozatot építették föl: egyrészt anyagi okokból, másrészt, mert Gerő László nem tudott állást foglalni a külső falakon lévő boltívek kérdésében (Gerő 1941, 322; ld. a lábjegyzetet is). A rajzi rekonstrukciónkon megjelenítettük ezeket a feltételezhető külső boltíveket, és a földszinti nyílások fölé ablaknyílást tettünk a magasság érzékeltetésére. A falakat vékony, jelzésszerű párkányokkal tagoltuk. A külső falakból kiugró falpilléreket – csatlakozva a korábbi rekonstrukciós elképzelésekhez –, támpillérként és a nézőteret lefedő ponyva (*velarium*) póznáinak tartószerkezeteként jelenítettük meg.

AZ INFORMÁCIÓS TÁBLÁK

Az A1-A2 jelű tábla a katonavárosi amfiteátrum Pacsirtamező út felőli oldalán áll. A tábla voltaképpen két nagyobb (fekvő téglalap alakú, 90 x 200 cm-es és 90 x 240 cm-es) üveglapból áll, egyiken árnyalakok láthatóak, a másikon az amfiteátrum egy lehetséges rekonstrukciója. A két üveglap egymástól kb. 60 cm távolságra van, így a tábla előtt elhaladó szemlélő előtt – a 70–80-as években népszerű „úszós” tollat idézve – az ábrák egymáshoz képest elmozdulva a mozgás illúzióját keltik. Az amfiteátrumot viszonylag nagy, 120 fokos látószöggel ábrázolja a rekonstrukciós rajz az arénába vezető bejárat irányából; ez azt eredményezi, hogy a kép előtt elhaladva bármilyen szögből nézve úgy látjuk, mintha szemből látnánk a bejáratot. Az épület körül a *velarium* felhúzásához telepített csörlők láthatók. Habár ez a részlet erősen idealizált, mégis szükség volt rá, hogy ne legyen üres a kép épület körüli része (a nagyobb betekintési szög biztosítása érdekében az amfiteátrum épülete csak a kép kb. háromnegyedét foglalhatta el). Végső soron három síkja van az ábrázolásnak: az első üveglapon vannak az árnyalakok, a másodikon az amfiteátrum épülete és a harmadikat (mint hátteret) a táblák mögött elmosódottan látszó épített környezet adja. Az installáció előtt elhaladva a három,

7. kép. Az A1-A2 összetett tábla két különböző irányból nézve (Timár L.)

8. kép: Az A3 átnézeti rekonstrukció a helyszínen fölállítva (Timár L.)

egymáshoz képest változó sebességgel elmozduló kép térbeli – szinte hologramszerű – hatást kell (*7. kép*).

Az A3 jelű tábla a Katyni Mártírok tere felé néző sarkon áll. Ezen az amfiteátrum egy szeletének átnézeti rekonstrukciója látható; ez egy olyan rajz, amely a romokkal összenézve az adott falszakasz rekonstruált képét mutatja, hasonló módon, mint a carnuntumi Heidentor (Ausztria) mellett található installáción. Jelentős különbség van azonban a két helyszín között: a carnuntumi épületmaradvány magában áll egy mezőn, nincs a közelében zavaró építmény, és a maradványok teljes egésze látható egy pontból.

Sajnos a Nagyszombat utcai amfiteátrum esetében a nézőpont és a tábla helyszínének kiválasztásánál rengeteg kötöttség volt: nemcsak a járda és a kerékpárút vonalvezetésére kellett figyelemmel lenni, hanem a tűzcsapra, a hozzá tartozó tűzivíz-vezetékre és számos földkábelre is. A tábla alapozása talajcsavarokkal történt; ezek behajtásakor derült ki, hogy a földfelszín alatt olyan építési törmelék is található, amely az adott helyen lehetetlenné tette a lerögzítést. A fenti kötöttségek miatt a táblát csak úgy lehetett elhelyezni, hogy az amfiteátrum körüli fasor egyik fája is belelóg a látványba; ezért a táblán lévő rekonstrukciós rajz is elég nagy fedettséggel készült, hogy a törzset és a leveleket ki tudja takarni a rajta lévő ábra. A táblán ettől függetlenül keresztül lehet nézni, és az amfiteátrum szemben lévő lépcsőfeljárójának rekonstrukcióját láthatjuk rajta. A léptéket árnyalakok, római graffitik és falragaszok érzékeltetik (*8. kép*).

A rajzoknál arra törekedtünk, hogy az épületrekonstrukció ne steril műszaki rajzként jelenjen meg, de mégis érzékelhető legyen, hogy nem az egykori valóságot akarja pontosan bemutatni, hanem annak csak absztrakt képét. Ugyan nem túlságosan bonyolult feladat magának a rajzi rekonstrukciónak és az átnézeti rajznak az elkészítése, hiszen a publikált alaprajz és az interneten elérhető légifotók alapján viszonylag pontosan fel lehet építeni a rekonstrukciós rajz alapjául szolgáló számítógépes (CAD) modellt, de ilyen esetben mindig szükség van a helyszín részletes felmérésére, hiszen csak így lehet biztosítani, hogy egy adott nézőpontból az átnézeti rajz és a mögötte lévő romok illeszkedjenek. Jelen esetben elegendőnek bizonyult egy fotogrammetriai alapú térbeli modell készítése, amelynek segítségével pontosíthatók voltak az alaprajzi részletek (*9. kép*).

Kivitelezés közben a fent említett, előre nem látható okok miatt a tábla helyét meg kellett változtatni és el is kellett forgatni az előzetesen tervezetthez képest; de ezeket a változásokat a felmérésnek köszönhetően nem volt nehéz követni.

A fenti példa jól szemlélteti, hogy még egy viszonylag egyszerű rajzi rekonstrukció kapcsán is számtalan kérdés merül fel. A műemléki helyszíneken, a kiállítóterekben és a kiadványokban legtöbbször csak magát a rajzot látjuk, pedig nagyon fontos lenne annak a dokumentálása és közlése is, hogy milyen megfontolások alapján jött létre. A romokat és a helyreállítást bemutató információs táblák készítése során arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy mindenképpen érdemes lenne a rendelkezésre álló adatokat egy részletesebb tanulmány keretein belül újraértékelni és felülvizsgálni a Nagyszombat utcai amfiteátrumról alkotott eddigi képünket.

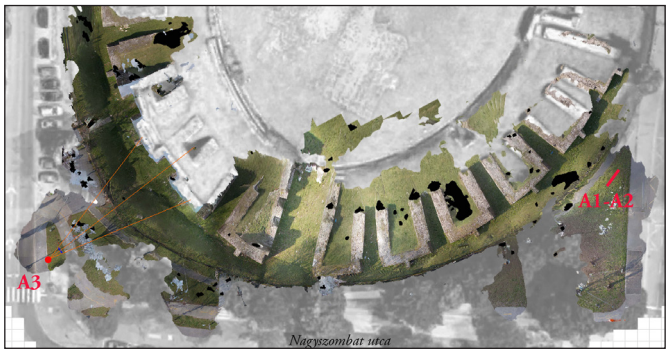

9. kép: A fotogrammetriai felmérés (színes) és a Google Maps űrfelvétele (szürkeárnyalatos) egymásra helyezve az A3 átnézeti tábla nézőpontjával (piros pont) és a rajzi rekonstrukción szereplő falszakasz kijelölésével (Timár L.

Felhasznált irodalom

Gerő L. (1941). Az Óbuda-Királyhegyen feltárt római katonai amfiteátrum helyreállítása. *Technika* 1941/8, 316–323.

Hajnóczi Gy. (1971). Az aquincumi katonai amfiteátrum kitűzési és szerkesztésmódja. *Archaeologiai Értesítő* 98/2, 1971, 186–189.

Hajnóczi Gy., Mezős T., Nagy M. & Visy Zs. (eds.) (1995). *Pannonia hungarica antiqua*. Itinerarium hungaricum I, Budapest: Archaeolingua.

Nagy T. (1941). Il secondo amfiteatro romano di Aquincum. *Corvina* 20, 829–849.

Nagy T. (1941). Az óbudai amfiteátrum helyzete a környék római kori településében. *Magyar Építőművészet* 40, 352–355.

Nagy T. (1943). A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938–1942. évek között végzett kutatásairól. *Budapest Régiségei* 13, 359–399.

Szilágyi J. (1956). *Az aquincumi amfiteátrumok.* Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

Wilson Jones M. (2000). *Principles of Roman Architecture.* New Haven–London: Yale University Press.

További irodalom

Gerő, L. (1941a). Az óbuda-királyhegyi római amfiteátrum restaurálási munkái. *Magyar Építőművészet* 40, 356–358.